

Mnenja, izkušnje, vizije

dr. Marijanca Ajša Vižintin

Med knjigami, migracijami in muzeji

Migrantska pot je obljuba udobja in obilja, dostojnega in lepega življenja, varnosti in svobode, po katerih hrepenimo vsi ljudje. To hrepenenje poganja migracije skozi celotno zgodovino človeštva. Migracij ne morejo ustaviti zidovi, žice in razburkana morja, zaprte meje in negostoljubne politike. Človekovega hrepenenja po koščku dostojnega življenja ni mogoče ustaviti, prav tako ne zatreti poguma, odločnosti in vzdržljivosti, ki so potrebni za premagovanje ovir na migracijski poti.

Mirjam Milharčič Hladnik v spremni besedi k romanu *Nikoli ne reci, da te je strah* (2016) Giuseppeja Catozzelle

Od kod nestrpnost ali celo sovražstvo do tistih, ki prihajajo? Slovenke¹ smo vedno bile migrantke, delovne migrantke, ko je bilo najhujše, smo bile tudi begunke in izgnanke. Slovenski prostor je vedno bil in je del širših procesov preseljevanja. Nekatere so odhajale, druge so prihajale, večina je ostajala.

Janja Žitnik Serafin, Mirjam Milharčič Hladnik in Aleksej Kalc so tik pred koronaepidemijo izdali znanstveno monografijo *Doba velikih migracij na Slovenskem* (2020). Od sredine 19. stoletja do začetka druge svetovne vojne je današnje ozemlje Slovenije zapustilo 440.000 prebivalk: izseljenke

¹ Žensko slovnično obliko uporabljam kot nevtrarno in kot nadpomenko za moško in žensko slovnično obliko.

iz slovenskega prostora so neke drugje postale priseljenke. Nekaj njihovih osupljivih življenjskih zgodb lahko preberemo v tretjem delu knjige, v drugem beremo o izjemni organiziranosti, v prvem delu pa o zgodovinskih, socialnih in političnih vidikih migracij na Slovenskem. Ja, mogoče bi brali tako, od zadaj naprej, saj imajo migracije človeški obraz. Obraze tistih, ki migracije o(ne)mogočajo, obraze tistih, ki gredo na pot (navkljub vsemu ali pa ravno zato), in obraze tistih, ki ostajajo.

Migracije imajo mnogo podob tudi v leposlovju. Literarizirane so tako begunske življenjske zgodbe kot ekonomske migracije, torej selitve zaradi zaposlitve, želje po višjem zaslužku in višjem ekonomskem standardu. Čeprav se zdi, da se družine selijo skupaj, migracijske študije in književna besedila pričajo, da se družine združujejo večinoma postopoma. Včasih so se otroci prisiljeni seliti sami. Včasih ostanejo doma, ko se starši, ali eden od staršev, preselijo sami; pogosto so predani v skrb širši družini.

Med bolj znanimi slovenskimi migrantkami, ki so zaupale otroke v varstvo in vzgojo možu in širši družini, same pa so odšle v Egipt (v Aleksandrijo, Kairo) služiti denar, da otroci niso bili lačni in da so rešile kmetije izpod bremen visokih davkov ali pred prodajo, so bile aleksandrinke. Njihove različne usode, od tragičnih do svetovljanskih, ter odzive na njihovo odločitev, od obsojajočih do občudujočih, najdemo v književnih besedilih iz različnih časovnih obdobj, med njimi so na primer *Žerjavi* (1932) Franceta Bevka; *Grenko morje* (2002), *Južni veter* (2006) Marjana Tomšiča; *Pravili so jim Aleksandrinke* (2008), *Les Goriciennes* (2016) Darinke Kozinc v muzejski zbirki v Prvačini.

Šavrinke se niso selile čez morje, ampak so hodile prodajat jajca in druge domače pridelke iz slovenske in hrvaške Istre čez (današnjo) hrvaško-slovensko, slovensko-italijansko mejo v Trst. Danes tega ne počno več, njihovo neskončno pešačenje (ob mulah, oslih), njihove dnevne, tedenske migracije pa živijo naprej v književnih besedilih, npr. v *Šavrinških pesmih* (1962, 2001) Alojza Kocjančiča, v romanu *Šavrinke* (1986) Marjana Tomšiča, v poeziji Alferije Bržan, v kulturnih dejavnostih društva Šavrinini in anka Šavrinke iz Gračišča. Približno sto let je bilo potrebnih, da smo prešli od obsojanja žensk (tako v vsakdanjem življenju kot v književnosti) do občudovanja njihove moči, iznajdljivosti, vztrajnosti ter zavedanja, da so bile prav aleksandrinke in šavrinke tiste – danes bi jim rekli ekonomske oziroma delovne migrantke –, ki so reševale primorske kmetije pred propadom, družine pa pred revščino in še večjim izseljevanjem. Vedno bolj so v slovenski zavesti prisotne tudi slamnikarice, ženske iz Domžal in okolice, ki so izdelovale slamnike po evropskih prestolnicah ali v Združenih državah Amerike, o čemer priča muzejska zbirka v Domžalah.

A mene najbolj zanimajo otroci, slovenski in vsi drugi, in to v književnih besedilih. Izkušnje otrok, preskušnje in nasilje na poti, stiske ob preseelitvi, vključevanje v novo družbo so lahko v leposlovju eden od stranskih motivov, lahko pa je to glavna tema književnega besedila. Zanimajo me usode otrok, katerih starši, ali eden od staršev, so se izselili kot ekonomski migranti. Otroci begunci, prisiljeni v beg pred nasiljem in smrtjo, da si rešijo golo življenje. Otroci, ki so morali na negotovo pot sami, ker za vso družino ni bilo dovolj denarja, ali z nekaterimi družinskimi člani, kot Maeve v knjigi *Drevo želja* (2019) Katherine Applegate:

Včasih so bili prišleki dobrodošli. Včasih niso bili. A so še vedno prihajali, polni upanja in želja, kot je to pri ljudeh običajno.

Ena izmed novih stanovalk je bila mlada Irka po imenu Maeve. Preko Atlantika se je podala z devetnajstletnim bratom, ki je med potjo umrl zaradi griže. Njuna mama je umrla kmalu po Maevinem rojstvu; oče, ko sta bila otroka stara devet in dvanajst let.

Maeve je bila krepka in ne posebej privlačna, a ko se je nasmehnila, je bilo videti, kot bi izza oblakov pokukalo sonce. Smejala se je od srca in njeni lasje so bili tako bleščeče rdeči kot moja najlepša jesenska oblačila.

Stara je bila šestnajst let, bila je sama in brez prebite pare; majceno sobico si je delila še s petimi priseljenci.

Delala je dan in noč, čistila je in kuhala in delala vse, kar je mogla, da bi preživela (Applegate, 2019: 109–110).

Otroci begunci v mladinski književnosti, prevedeni v slovenščino

Otroci begunci in njihove življenjske zgodbe, njihovo vključevanje ali (ne)sprejemanje in izključevanje so naša resničnost. V zadnjih nekaj letih je bilo napisanih ali v slovenščino prevedenih precej mladinskih romanov, stripov, slikanic s to tematiko. Ubesečujejo sodobno begunsko izkušnjo otrok beguncev iz Čecenije, Sirije, Afganistana, Nigerije, ki so se v začetku 21. stoletja uspeli prebiti (ali pa ne) iz držav, ujetih v gospodarsko izkoriščanje, brezizhodno revščino, v etnično ali versko čiščenje ali v vojno, v eno od evropskih držav, kjer je nekdo zapisal njihovo zgodbo, na primer Fabio Geda v romanu *V morju so krokodili* (2011) ali Giuseppe Catozzella v romanu *Nikoli ne reci, da te je strah* (2016). Pogosteje v literariziranih besedilih nastopajo književne osebe z izmišljenimi imeni, npr. v romanih *Druga roka* (2011) Chrisa Cleaveja, *Čas čudežev* (2014) Anne-Laure Bondoux; avtorice se ne opirajo le na (enega) resničnega otroka begunca, ampak črpajo iz različnih zgodb, fotografij in pričevanj.

V izbranih štirih romanih so otroci na poti sami, brez spremstva; nekateri že od začetka, drugi imajo del poti družbo, tretji so na poti svoje izgubili. Književna besedila omogočajo vpogled v življenje v izvorni državi, v kateri se stopnjuje nasilje. Opisane so (nepredstavljivo) zahtevne razmere, v katerih potujejo otroci (in odrasli), izločanje iz družbe zaradi jezika, vere, etničnosti, odrekanje osnovnih človekovih pravic, vključno s pravico do izobrazbe:

Iz džipov se je usulo dvajset, trideset oboroženih talibanov. V razred je stopil isti mož kot prejšnjič in rekel učitelju: Ukazali smo ti, da zapreš šolo. Nisi ubogal. Zdaj vas bomo nečesa naučili. [...] Talibani so vse, otroke in odrasle, nagnali iz šole. Ukazali so nam, da se na dvorišču postavimo v krog, otroci spredaj, ker smo bili manjši, odrasli zadaj. Potem so v sredino poslali učitelja in ravnatelja. Ravnatelj si je stiskal suknjič, kot da ga hoče raztrgati, jokal je, pogledoval levo in desno in iskal nekaj, česar ni našel, učitelj pa je bil miren kot ponavadi, z rokami ob bokih in odprtimi očmi, a zazrtimi vase, s svojimi lepimi očmi, ki so, kot se spomnim, delile dobro vsenaokrog.

Bo omidi didar, otroci, je rekel. Nasvidenje.

Ustrelili so ju. Pred vsemi.

Od tistega dne je bila šola zaprta, ampak brez šole je življenje kot pepel (Geda, 2011: 23).

Odrekanje pravic ženskam. Posilstva, umori, vpoklici v vojsko (odvisno, katera vojska prej pride) postanejo del vsakdana. Na neki točki pride v družini do odločitve za odhod, pobeg, ki se zdi najboljša oziroma edina možnost za preživetje oziroma za dosego cilja. In začne se Pot, dolga, strašna in nasilna, polna smrti, žeje, lakote in negotovosti:

[...] tovarnjak je imel dvojno dno. Sesti smo morali v prostorček, visok petdeset centimetrov, roke skleniti okrog nog, prsi prižeti h kolenom in upogniti vrat, da smo glavo vtaknili med kolena.

Vsakemu so dali po dve steklenici, polno in prazno. V polni je bila voda, prazna je bila za urin.

Z nami so zapolnili dvojno dno. Noter nas je šlo vseh petdeset in čez, kolikor nas je že bilo. Nismo bili samo stisnjeni, bili smo stlačeni kot pest zmečkanega riža v roki. [...] Trajalo je tri dni. Ves tisti čas nismo šli ven. Sploh niso odprli vrat. [...] Zakotalili so nas dol, ker nobeden ni mogel več premakniti niti mezinca na roki. Naš krvni obtok je bil zaustavljen, stopala otekla, vrat zaskočen. Začeli so s tistimi, ki so bili blizu vrat. Popadali so na tla kot vreče čebule (Geda, 2011: 101–103).

Čakajoč na naslednjo zvezo, na naslednji prevoz. V podvozijih tovornjakov, peš čez gore, v poltovornjakih čez puščavo, v kateri te odvržejo, če ne moreš več ali če je premalo prostora. Čez morje v odsluženih ladjah, razpadajočih gumenjakih ali zabojnikih:

Kmalu sem ugledala svoje novo domovanje za novih sedem dni potovanja.

Tovorni zabojnik brez svetlobe z eno samo odprtino za dotok zraka na vrhu. Delilo si nas ga bo dvesto dvajset ljudi. Že tako smo bili le še kot cunje, kakršne so visele z nas, in taki smo brez besed stopili vanj.

Bivanje v zabojniku je bilo, kot bi bili v plinski celici. Sonce je tako zelo segrelo kovinske stene, da so se po kakšni uri dvignili hlapi naših izdihov, urina, iztrebkov, bruhanja, potu. Nad nami je lebdel strupen oblak, ki nam je oteževal dihanje. [...] Tla so nas žgala kot ogenj, zato smo dvignili kolena in se – tisti, ki smo jih še imeli – ob kovinska tla upirali s čevlji. A kaj, ko je nemogoče več ur sedeti v istem položaju, zato smo noge izmenično stegovali. Tako zelo smo potrebovali gibanje, da se nismo zmenili za opekline, ki smo jih s tem dobili po stegnih. Žgalo nam je meso in kri (Catozzella, 2016: 220–221).

Mnogi Poti ne preživijo. Nekateri jo. In potem se začne nova pot, ilegalna ali legalna, s prošnjo za mednarodno zaščito (ali brez). Lahko se konča tudi z absurdno odločitvijo za deportacijo v t. i. varno državo. Le klik na tipkovnici, birokratski "umor" iz pisarne:

[...] urad za begunce. Potem bi tam kdo pritisnil na računalniško tipko in v moj dosje vnesel oznako, zaradi katere bi me izgnali nazaj domov. Bila bi mrtva, čeprav ne bi nihče izstrelil nobene kroglice. Spoznala sem, da policisti prav zato ne nosijo orožja. To je civilizirana dežela, kjer te ubijejo z enim samim klikom. Umor se izvrši daleč proč, v osrčju kraljestva, v zgradbi, polni računalnikov in skodelic za kavo (Cleave 2011: 326).

Boriti se za otroke begunce, ki so jim v t. i. civiliziranem in demokratičnem evropskem svetu odvzete vse pravice, ker niso bili rojeni v Evropski uniji, pomeni premakniti se iz cone udobja in vsakdanjosti. Za pedagoške delavke to pomeni brati in obravnavati besedila s tovrstno tematiko v razredu, iskati informacije, razvijati svojo medkulturno zmožnost. Brati pa je treba ves čas, kajti vojne si sledijo ena za drugo.

Več informacij kot imamo, težje manipulirajo z nami. V drugem desetletju 21. stoletja v književnih besedilih stopajo v ospredje usode (otrok) begunk iz Sirije, Afganistana, Eritreje, Iraka, Nigerije – še pred njimi pa so k nam prišle begunkice iz Bosne in Hercegovine, s Kosova.

Otroci begunci v izvirni slovenski književnosti

V mnoge evropske države, tudi v Slovenijo, so se pred vojno, nasiljem, preganjanjem, pobijanem, posiljevanjem v devetdesetih letih 20. stoletja zatekli (otroci) begunci iz razpadajoče in v vojno ujete Jugoslavije. V slovenski mladinski književnosti je veliko pozornosti vzbudil mladinski roman *Princeska z napako* (1998) Janje Vidmar, ki je bil tudi večkrat nagrajen (večernica za najboljšo mladinsko delo v letu 1998 (1999) in medaglia d'oro, Parole senza frontiere (zlata medalja na tekmovanju Besede brez meja) v Trentu v Italiji); roman so osnovnošolci v šolskem letu 2002/2003 brali za Cankarjevo priznanje. (Spontan) medverski dialog ubeseduje kratka proza iste avtorice z naslovom *Prijateljca* (2003). Pozneje so izšla književna besedila *Nebo v očesu lipicanca* Dese Muck (2010), *Slovenština in jaz* Simone Lečnik (2013), *NK Svoboda Žige X. Gombača* (2016) idr. Prav pred kratkim je izšel izjemen in pretresljiv mladinski roman *Zvezde bodo ugasnile, če povem jim svojo zgodbo* (2020) Bogdana Novaka.

V avtobiografskem romanu Simona Lečnik (2013) opisuje, kako se je njeno otroštvo spremenilo, ko je v Bosni in Hercegovini izbruhnila vojna. Simonini starši so se odločili, da bo zanjo bolj varno, če odide k sorodnikom v Slovenijo, v Ravne na Koroškem. Za osnovnošolko je bila usodna prelomnica, ko so se šolske oblasti v Bosni in Hercegovini domislile,

da bi učence delili po narodnosti. Na glas sta začela [mami in ati] ugotavljati, kam in kako bi sploh razporedili mene. Šele takrat sem izvedela, da je mami polovičko srbskega porekla po baki in polovičko hrvaškega po dedku. Ati je tako in tako Slovenec in na tri dele me ne bi mogla razdeliti, da bi lahko nemoteno obiskovala pouk. Jaz pa sem se tega razveselila, ker sem upala, da mi morda sploh ne bo treba hoditi v šolo. Imela sem dvanajst let in do tistega trenutka se nisem nikoli spraševala, kdo so moji predniki in kakšno je moje poreklo (Lečnik, 2013: 21).

Življenje v mestu Kakanj je postajalo vedno bolj skromno in nevarno, saj so "mobilizirali vse, od fantkov do gospodov v zelo zrelih letih" (Lečnik, 2013: 24). Ampak vsi ljudje se niso strinjali z vojno, ubijanjem:

Moj ati je od vsega začetka zatrjeval, da ne more vzeti puške v roke, da ni rojen za to, da bi na nekoga streljal. [...] Spomnim se, da je brat rekel, da ne želi streljati, meriti na nekdanjega sošolca, ker je pač druge narodnosti in tako pripadnik neke druge armade. Rekel je, da tega ne bo zmogel, da za to nima moči, in mislim, da sem takrat prvič in tudi zadnjič iz ust svojega velikega brata slišala, da nečesa ne zmore (Lečnik, 2013: 24).

Roman Simone Lečnik (2013) ponuja veliko iztočnic za obravnavo diskriminacije v šoli, ki jo je avtorica doživljala tako s strani učenk kot nekaterih učiteljic – sočasno s podporo, ki jo je doživljala s strani drugih učenk in učiteljic – po preselitvi v varno, a ne vedno vključujočo državo, v kateri ne divja vojna (oboje je glavna tema tudi v *Princeski z napako* (Vidmar, 1998)). Almira, glavna književna junakinja romana *Nebo v očesu lipicanca* (Muck, 2010), dobi v okolici in šoli veliko podpore. V šoli, ki jo obiskuje Almira, je kar nekaj otrok iz Bosne in Hercegovine, to ni nič neobičajnega (Muck, 2010: 9). V tem romanu migracije niso glavna tema: Almira je najstnica z običajnimi najstniškimi težavami, a njeno življenje in življenje njenih staršev krojijo posledice vojne v Bosni in Hercegovini. Njena mama in oče sta bila pred vojno učitelja, v Sarajevu so živeli v “res lepem stanovanju”, a mama “je bila od vojne naprej bolna na živcih” (Muck, 2010: 4, 17). Oče začasno dela v Lipici kot hlevar, preden se mu ponudi priložnost, da spet začne poučevati likovno vzgojo. Preseljevanje, iskanje doma in zaposlitve, priznavanje izobrazbe, kvalifikacij in znanj, ki jih begunke prinesejo s seboj iz svojih razrušenih domov, terja veliko potrpežljivosti, iznajdljivosti in časa, tako v resničnem življenju kot v književnih besedilih.

Starši v romanih *Slovenština in jaz* (Lečnik, 2013), *Nebo v očesu lipicanca* (Muck, 2010) in v romanu *Zvezde bodo ugasnile, če povem jim svojo zgodbo* (Novak, 2020) so skrbni in odgovorni. Skrbni so tudi Sabijevi starši v Siriji v dnevniških zapiskih dveh fantov v *NK Svoboda* (Gombač, 2016). Da bi zavarovali oziroma rešili vsaj enega družinskega člana, so morali sprejeti težko odločitev.

In družina je sklenila – pojdi. Sam. Da ne izgineš tudi ti. Pod ruševinami ali v uniformi. Pojdi stran od nas. Da se rešiš. Pojdi, ker si še mlad. Ker boš zmogel. Ker imamo denarja le za enega. In to si ti. In ne vračaj se. Za nobeno ceno. Ker se ne boš imel kam vrniti. Hodi sam, ne zaupaj nikomur. Bori se, če bo treba. Ne bo lahko, a ... ne daj se! Računamo nate. Nekoč ti bomo sledili! (Gombač, 2016: 48–49).

Na nevarni in negotovi poti preseljevanja so otroci (in starši) pogosto soočeni z izgubo življenja koga od najbližjih, najdražjih, npr. Maeve (Applegate, 2019) in Harun (Novak, 2020) izgubita brata, Sabi (Gombač, 2016) prijateljico, Lukec (Bevk, 1931) mater.

Otroci v treh obdobjih slovenske ekonomske migracije v mladinski književnosti

Se spomnite *Lukca in njegovega škorca* (1931) Franceta Bevka? Lukčev oče Ivan, ki se je iz prve svetovne vojne vrnil živ, je bil kovač, a se s tem delom ni dalo več preživeti. “Živel so iz rok v usta” (Bevk, 1974: 24), zato je (v času gospodarske krize med obema svetovnima vojnama) oče iz Vipavske doline odšel delat v Argentino. Žena Marjeta, ki je med prvo svetovno vojno sama skrbela za prva dva otroka, a sta zaradi pomanjkanja in boleznii umrla, je po drugem moževem odhodu sama skrbela za sina Lukca. Živela sta v najeti koči, Lukec je obiskoval šolo. Ko je oče zaslužil dovolj, jima je najprej poslal denar za odplačilo dolgov, pozneje pa še ladijski karti, da bi se mu pridružila v Parani. Z njima je v kletki odpotoval tudi škorec, Lukčeva domača žival. Čeprav sta se veselila vnovičnega snidenja in skupnega življenja z očetom oziroma možem, Marjeti in Lukcu ni bilo enostavno zapustiti skromnega doma:

Mati je imela solze v očeh. Kaj ji je? Vedno je ponavljala: v Ameriko pojdeva! Zdaj pa je zaradi tega žalostna. [...] Prišel je dan odhoda. Mati in sin sta zadnjo noč spala pod domačo streho. Marjeta vso noč ni zatisnila očesa. Tudi Lukec se je nemiren premetaval. [...] Ustnice so ji zatrepetale, dve debeli solzi sta ji zdrknili čez lice. Tudi Lukec je imel solze v očeh (Bevk, 1974: 19, 31, 33).

Migracije s slovenskega ozemlja na obe ameriški celini – kar je (stranski ali glavni) motiv tudi v proznih besedilih Ivana Tavčarja, npr. *V Zali* (1894), in v mladinskem romanu Antona Ingoliča *Deklica iz Chicaga* (1969) –, v Avstralijo in v zahodno Evropo, značilne za čas od 19. stoletja do začetka druge svetovne vojne, so se nadaljevale tudi po vojni. V mladinskem romanu *Ko zorijo jagode* (1974) Branke Jurca, po katerem je bil leta 1978 posnet istoimenski film, je glavna tema odraščanje najstnice Jagode v urejeni štiričlanski družini v Ljubljani (v sedemdesetih letih 20. stoletja, ko je bila Slovenija ena od republik v Jugoslaviji). Migracijski temi se kot stranska motiva pojavita dvakrat: ko Jagoda odkrije, da živijo v njihovi stolpnici trije Podhostnikovi otroci sami, in ko nudi podporo sošolki Slavici, ki se je po očetovi smrti z materjo iz Hrvaške preselila v Slovenijo. Jagoda je Slavičina prijateljica, uči jo slovenščino, družita se v šoli in v prostem času. Slavica je dobila podporo pri vključevanju tudi v šoli. Selitev iz Hrvaške, kjer so govorili srbohrvaški jezik, v Slovenijo, kjer so govorili slovenski jezik (po vsej Jugoslaviji pa je bil uradni jezik srbohrvaščina), je takrat sodila v okvir notranjih migracij, ne zunanjih.

Precej drugače je bilo z Bredo, Gregom in Miliko Podhostnik, ki so velik del dneva v blokovskem stanovanju preživljali sami. Zanje je skrbela teta, ki je hodila v službo, med njenim delovnim časom pa so bili otroci doma prepuščeni sami sebi. Jagodo je to zelo šokiralo: "Mati in oče sta v Nemčiji! Tako, vidiš! Za fičnike! Oba sta v Stuttgartu! Otroci pa tu sami ..." (Jurca, 2005: 99). Jagoda se je začela igrati s Podhostnikovimi otroki – po nasvet, kako rešiti razmere dolgoročno, pa se je zatekla k staršem. Čeprav oče na začetku ni bil navdušen in jo je poskušal odvrniti od ukrepanja z argumentom: "Ampak, Jagoda, koliko takšnih Podhostnikovih otrok je pri nas?!" (Jurca, 2005: 99), je Jagoda od staršev odločno zahtevala, da ukrepajo. Mama ji je zatrdila: "Otroci bodo šli v vrtec! Če kateri, potem morajo ti v vrtec! Vse, kar bom mogla, bom storila zanje, za te Podhostnikove otroke" (Jurca, 2005: 101). Pretresljiv odlomek literarizira usodo nekaterih "gastarbajterskih" otrok v blokkih. Če so starši zapustili podeželje, ker so odšli v Nemčijo "za nekaj let, da si kupijo avto in zgradijo hišo", je bila večina otrok zaupana v varstvo starim staršem. Po nekaj letih, ko so starši ugotovili, da tako hitro ne bo šlo, so največkrat prišli po otroke v Slovenijo in jih vpisali v vrtec ali šolo v Nemčiji, danes pa imajo tam (ali kje drugje) že (pra)vnukinje.

Janja Vidmar je v svojem sodobnem mladinskem romanu *Črna vrana* (Vidmar, 2018), ki se dogaja v Veliki Britaniji v 21. stoletju, skoraj sto let za *Lukcem* Franceta Bevka, znova ubesedila slovensko ekonomsko migracijo. V romanu se je štiričlanska družina preselila iz Slovenije v London v tipičnem zaporedju ekonomskih migracij: najprej oče, za njim mati oziroma žena z dvema otrokoma (pri preseljevanju je pogosto tudi naslednje zaporedje: oče, starejše sorojenke, mlajše sorojenke z materjo).

V Londonu se slovenska družina sooča s precej večjo jezikovno, versko in etnično raznolikostjo, kot je bila navajena v Sloveniji, spoznava otroke s krutimi begunskimi izkušnjami in otroke oziroma njihove najožje družinske člane, ki so bili prisiljeni postati otroci vojaki (Hiba, Nura, Tamer, Savid, Džunaid, Čukvuma, Malik iz Čecenije, Sirije, Nigerije idr.). Otroka se soočata s svojo stisko in s stisko drugih, z nasiljem, z vprašanji, na katera ne najdeta odgovorov. Tako kot drugi otroci pogrešata svet, iz katerega sta odšla, in ljudi, ki sta jih imela rada. Šolski sistem je drugačen, navade so drugačne, treba se je (na)učiti novega jezika, splesti nove prijateljske vezi, trudijo se ohranjati stare. Osnovnošolka Taja se je – tako kot Bevkov Lukec (Bevk, 1931) – veselila vnovičnega skupnega družinskega življenja, kajti "neznansko je pogrešala očka" (Vidmar, 2018: 13), a ni bilo lahko oditi. Ni ji bilo enostavno zapustiti najboljših prijateljic, zelo je pogrešala babico.

Celo večnost je trajalo, preden je očka najel hišo, njiju z bratom prepisal v angleško šolo in je mami uredila goro papirjev. Še sanjalo se ji ni, da je selitev tako zapletena. Ko je ugotovila, da gre zares, je sem in tja začutila slabost, kot bi omahnila v prazno. [...] "Raje ne bi šla ..." se ji je v grlu naredila kepa. Sošolci so ji prejšnji dan narisali risbico in zapeli pesmico v slovo. Po možnosti bi ostala kar doma (Vidmar, 2018: 14, 15).

Koliko sprememb in stisk povzroča selitev za boljši jutri – o selitvi po navadi odločajo starši, ne otroci –, je pisateljica prikazala tudi na primeru najstnika Jana, Tajinega brata. Njemu se je zdelo v redu, dokler je bil "gastarbajter/delovni migrant" (Vidmar, 2018: 12) v Veliki Britaniji oče, ki je veliko zaslužil, ni pa se želel preseliti sam, saj je bil zaljubljen in je bil uspešen športnik. Preselitev v London je zanj pomenila preveč osebnih izgub, bil je besen in z večino v konfliktu: "Mami in brat med poletom nista spregovorila drug z drugim. Že doma sta si zaradi selitve divje skočila v lase. Od njunega prerekanja in loputanja z vrati se je tresla hiša. Brat se ni hotel odpovedati sanjski puncu in medaljam, očka pa ne več družini" (Vidmar, 2018: 16).

Od 15.520 v letu 2017 v Slovenijo priseljenih tujih državljanek (priseljenih slovenskih državljanek je bilo 3.288, skupaj 18.808 ljudi) se jih je največ priselilo z namenom zaposlitve (55 %) ali da se pridružijo svojim družinskim članom (36 %); študij (3 %) in drugi razlogi so bili redkejši, navajajo uradni statistični podatki. Tudi slovenske državljanke odhajajo v druge države iz podobnih razlogov: z namenom zaposlitve, združevanja družine, študija. Velika Britanija sicer ni dežela, kamor bi se v 21. stoletju izselilo največ slovenskih državljanek: med izseljenimi v letu 2017, starimi 15 let in več, se jih je največ izselilo v Nemčijo (2.500), Avstrijo (2.268), Bosno in Hercegovino (1.782), na Hrvaško (1.212), v Srbijo (955), Švico (769), Združeno kraljestvo (655) idr.

Če bi poskušali v tem poglavju omenjene književne osebe opredeliti z migracijsko terminologijo, bi lahko rekli: Lukčev oče (Bevk, 1931), Kittyjin ded (Ingolič, 1969) ter Janov in Tajin oče (Vidmar, 2018) so bili ekonomski migranti. Čez nekaj let so se jim pridružili družinski člani. Prvi v Argentini v začetku 20. stoletja (mati oziroma žena med potjo zboli in umre), drugi v Severni Ameriki, tretji v Veliki Britaniji v začetku 21. stoletja. Prav tako so bili ekonomski migranti starši treh Podhostnikovih otrok (Jurca, 1974), in sicer iz Slovenije v Nemčijo v drugi polovici 20. stoletja; ali je prišlo do združevanja družine, iz književnega besedila ne izvemo.

V uradno zabeleženi statistiki se velikokrat skrivajo ekonomske migracije, ki to niso. Odločitev za selitev je lahko tudi zelo osebna, ampak kako prikazati osebne odločitve v statistiki? Tak primer ubeseduje v slovenščino prevedeno književno besedilo *Zavetje vode* Sarah Crossan (2018). S Poljske,

iz mesta Gdańsk, odideta v Veliko Britanijo, v mesto Coventry, Kasienska in njena mama, in sicer iskat očeta, ki je kot ekonomski migrant odšel delat v drugo državo že pred leti – a je izginil iz njunega življenja. Tudi mama je uradno ekonomska migrantka, čeprav je v tujino ni gnala želja po delu ali boljšem zaslužku, ampak najti moža. Da lahko s hčerko preživita, si poišče (skromno plačano) službo in najame (skromno) stanovanje. Mnogi (migrantski) začetki so skromni, tako v življenju kot v književnih besedilih. Izjemno književno besedilo odstira veliko različnih tem: migracije in številne posledice, ki jih te povzročajo (pri tistih, ki odidejo, in pri tistih, ki ostanejo): vključevanje v novo šolsko okolje, prilagoditve, ki jih v podporo nudi šola novi priseljenki (nekatero tudi neustrezno), medvrstniško nasilje, učenje novega jezika okolja, odraščanje, iskanje novih prijateljstev, srečevanje z drugimi priseljenkami, iskanje same sebe in svojega prostora pod soncem. Književno besedilo odstira zapletene medčloveške odnose znotraj migracijskih vrtincev. Še dobro, da obstaja zavetje vode in nekaj ljudi, ki so Kasienski v podporo. Če bi se literarni svetovi lahko prepletali, bi se Kasienska (Crossan, 2018) in Jan (Vidmar, 2018) v Veliki Britaniji mogoče srečala in skupaj zaplavalala.

Le z drugimi smo ne le projektno, ampak v univerzitetnih programih in učnih načrtih

Od leta 2016 koordiniram petletni slovenski nacionalni projekt *Le z drugimi smo*. S petimi seminarji potujemo po slovenskih vrtcih, osnovnih in srednjih šolah, iz kolektiva v kolektiv in širimo znanje o vključevanju otrok priseljencev, medkulturnem dialogu, slovenščini kot drugim jeziku, spoštljivi komunikaciji, izzivih 21. stoletja, o integraciji (ne asimilaciji) in medkulturnih odnosih, o slovenskih izseljenkah in priseljenkah pri nas. Srečujemo se z vzgojiteljicami in učiteljicami, si izmenjujemo izkušnje, poskušamo predstaviti najboljše, kar se dogaja v Sloveniji in po svetu na tem področju v teoriji in praksi; do septembra 2020 smo sodelovali z več kot 8.300 pedagoškimi delavkami po Sloveniji in v zamejstvu. Sama največkrat predavam v seminarju z naslovom *Vključevanje otrok priseljencev, slovenščina in medkulturni dialog*; potujem po vsej Sloveniji in po šolah s slovenskim učnim jezikom čez mejo, spoznavam domovino.

Srečujem veliko vzgojiteljic, učiteljic, profesorice, ki ogromno delajo, se učijo, iščejo poti za bolj podporno, prijazno, spoštljivo, vključevalno in medkulturno (šolsko) okolje. Pri tem izhajajo iz raznolikosti v svojih

razredih, v skupinah otrok, s katerimi delajo. Včasih povabijo priseljenko iz lokalne skupnosti, da predstavi svojo življenjsko izkušnjo, ali spregovorijo o izzivih preseljevanja in vključevanja ob književnih besedilih. Včasih se učiteljice dogovorijo s svojimi učenkami, da predstavijo jezik, praznike in navade, prestavljanje meja in bojevanje zanje skozi zgodovino, svojo najljubšo knjigo, pesnico, pisateljico, športnico, Nobelovo nagrajenko ipd. iz izvorne države.

Mnoge šole so sprejele interne pravilnike, upoštevajoč novo zakonodajo (dveletno prilagojeno preverjanje in ocenjevanje znanja, individualni načrt dejavnosti, intenzivni tečaj slovenščine), tako da vsaka učiteljica ve, kako poteka (zapleten in dolgoleten) proces vključevanja in kakšna je njena vloga pri vključevanju, zavedajoč se:

Vsi otroci so naši otroci,
je rekel prijazen glas,
vse frklje in smrklje in froci,
vsi svetlih in temnih in kodrastih las,

vsi naši! Tudi tisti drugačni,
drugačne usode in vere in ras,
vsi beli in črni, vsi bolni in lačni,
saj vsak je kot kdo izmed nas.

Tone Pavček, *Vsi naši otroci*, prvi dve kitici od petih,
Slepomišnice: Antologija pesmi o otrokovih pravicah (2016: 36)

Le nekaj pedagoških delavk ima svojo izkušnjo preseljevanja in vključevanja v sprejemno družbo. Malo več jih ima izkušnje s svojimi hčerami, prijateljicami, ki so se nedavno preselile drugam. Skoraj vse pa imajo dve ali tri generacije nazaj v družini osebo, ki se je preselila v eno od evropskih držav ali na drugo celino, kamor je odšla "s trebuhom za kruhom" ali "samo za nekaj let, da si kupi nov avto ali zgradi hišo" – pa je tam ostala. Zgodilo se jim je življenje, rodili so se otroci in njihovi otroci, začasen dom je za mnoge postal stalen, "domov" pa se vračajo občasno. Velike hiše, v katere naj bi se vrnile najpozneje v "penziji", ostajajo prazne, iz njih se sliši smeh le v času šolskih počitnic, dopustov – tako v Sloveniji kot v Bosni in Hercegovini. Nekateri so se tudi vrnile, res je.

Kaj imajo skupnega mama Slovenka, ki je odšla delat v Nemčijo, mama Bošnjakinja, ki je prišla delat v Slovenijo, in mama Nemka, ki je odšla delat na Norveško? Morda to, da si želijo višjo plačo, nov avto? Svojim hčeram

omogočiti boljši jutri? Se rešiti spon družbenih pravil, ki jih dušijo? S katerimi izzivi se soočajo? So si stiske podobne? Za predšolske otroke je treba poiskati vrtec – ali pa bo mama prisiljena nekaj let ostati doma, ker je predšolska vzgoja slabo organizirana ali predraga? Za otroke je treba poiskati šolo. Se naučiti jezik okolja, poiskati delo, iti k zdravnici. Ji bo prevajala hči, ki se v šoli veliko hitreje uči jezika kot ona na intenzivnem tečaju, mimogrede v službi ali pa se ga sploh ne uči, ker ostaja med štirimi stenami? Jo bo na govorilne ure, na katerih ne razume ničesar, a učiteljici zavzeto prikimava, pospremila hči, prijateljica, stanodajalka, delodajalka? Kako najti nove prijateljice, kako ne izgubiti stika s prejšnjimi? Kako pogosto iti domov? Kako plačevati predrago najemnino? Ali jo novo okolje sprejema, če gre v službo, ali od nje pričakuje, da bo kot mati doma? Ali jo obsoja, ker ostaja doma, navajena tovrstnih družbenih razmer v izvorni državi, medtem ko so v sprejemni državi ženske večinoma zaposlene? Bo s svojo začetniško plačo lahko plačala vrtec? Nešteto vprašanj, veliko neznanih poti pri iskanju odgovorov.

Veliko bolj kot jezik, vera ali izhodiščna država povezujejo priseljenke njihova izobrazba, volja za preživetje, pogum pri premagovanju ovir, prostočasne dejavnosti, pogled na svet. Tako se tkejo nova prijateljstva in nove poti v novem svetu. Tudi pri samskih je podobno: treba se je naučiti ali izpopolniti jezik okolja, spoznati številna nenapisana družbena pravila, proces vključevanja traja leta (ali desetletja), pa naj gre za Slovenko v Avstriji, Srbkinjo v Sloveniji ali Nemko v Avstraliji.

Nekatere pedagoške delavke menijo, da vključevanje in razvoj medkulturne družbe ni njihovo delo. Pa je, pravim jaz, kajti slovenska šola temelji na vključevanju in pravičnosti, ne na izločanju in segregaciji. V univerzitetne programe in v učne načrte, v učno gradivo bi bilo treba uvrstiti predmete in teme, ki bi razvijali medkulturno zmožnost bodočih pedagoških delavk, da bi bile pripravljene na poučevanje v raznolikih razredih. V vmesnem času išče poti vsaka pedagoška delavka zase, če to želi, če prepozna potrebo: na voljo je veliko informacij, usposabljanj, tudi *Le z drugimi smo*. Vseživljenjsko učenje je stalnica.

Pri večini učnih predmetov lahko spregovorimo o migracijah, o izzivih in procesih vključevanja, o migrantkah, o znanju in izkušnjah, ki jih prinesejo s seboj, o njihovem doprinosu v našo družbo. Pri športni vzgoji o medaljah priseljenk in izseljenk; pri glasbeni in likovni vzgoji o umetniških delih; pri zgodovini in geografiji o preštevilnih vojnah, begunkah, spremembah, ki so jih prinesle na novo začrtane meje, ki so zarezale v življenja ljudi in ustvarile manjšine; pri družbi, etiki, sociologiji o spreminjajoči se in sestavljeni

identiteti, o kulturnem šoku, o večletnem procesu vključevanja in učenja jezika. Pri slovenščini (in drugih jezikih) o različnih vlogah jezika (materni jezik, jezik okolja, prvi in drugi jezik) in o književni umetnosti pisateljic, ki ostajajo znotraj državnih meja, ki so se priselile ali odselile, ki so ostale za ali pred mejo; še več idej za medkulturne učne ure je v moji knjigi *Medkulturna vzgoja in izobraževanje: Vključevanje otrok priseljencev* (2017).

O književnosti slovenskih izseljenk in pripadnic manjšin sta Janja Žitnik Serafin in Helga Glušič uredili osupljivo tridelno zbirko *Slovenska izseljenska književnost* (1999), Lidija Dimkowska pa antologijo sodobne manjšinske in priseljenke književnosti na Slovenskem *Iz jezika v jezik* (2014). Če bi se o tem pogovarjale, učile, brale, bi bilo mogoče manj možnosti, da bi se še kdaj ponovila zgodba Zale v romanu *Izbrisana* Mihe Mazzinija (2014); mogoče naslednjim generacijam izseljenih in/ali priseljenih ne bi bilo treba dvakrat umirati, kot je izpričano v romanu *Dvoživke umirajo dvakrat* Zorana Kneževiča (2014).

Če tovrstne vsebine na vse stopnje vzgojno-izobraževalnega procesa – v univerzitetne študijske programe, v predšolske, osnovno- in srednješolske učne načrte ter v učna gradiva – niso uvrščene, potem se ne obravnavajo oziroma jih obravnavajo samo pedagoške delavke z razvito medkulturno zmožnostjo, pozorne na družbeno in šolsko raznolikost, ostale pa ne. Kljub vedno bolj podporni osnovno- in srednješolski zakonodaji na področju vključevanja otrok priseljencev ostaja uresničevanje zakonodaje še vedno preveč odvisno od volje, znanja in sposobnosti posameznih pedagoških delavk in šol.

Bi nam kaj pomagalo, če bi razumeli, da je priseljenka v Sloveniji sočasno izseljenka iz neke druge izvorne države, tako kot je slovenska izseljenka nekje druge priseljenka? Tudi v 21. stoletju, o čemer priča zbirka esejev *Dom so sveže rjuhe* (2018). Vemo premalo o naših migrantkah po svetu? Nismo nikoli govorile z nobeno izseljenko ali priseljenko osebno? Ji prisluhnilo, se z njo spoprijateljile? Si ne upamo priznati, da je nekdo vedno na vrsti? Z glavo v pesku upamo, da ne pride vrsta na nas? Nekatero se morajo preseliti, druge si to izberejo. Še pogostejši je preplet med morati, hoteti in si upati, če govorim o ekonomskih oziroma delovnih migrantkah. Pri begunkah in njihovih otrocih je odločitev zreducirana na morati. Če hočejo preživeti. Živeti.

Muzej migracij

Slovenija bo nekoč imela muzej izseljevanja in priseljevanja – pod eno streho, v okviru ene organizacije. Muzej migracij ali Muzej preseljevanja. Upam. Podobno kot Nemčija v mestu in pristanišču Bremerhaven (Deutsches Aus-

wandererhaus Bremerhaven). Muzej je posvečen 7,2 milijona ljudem, ki so med letoma 1830 in 1974 od tod odpotovali v svet v upanju na boljši jutri. V prvem delu razstave je poudarek na nemškem izseljevanju in priseljevanju v zadnjih 300 letih, čez most pa vodi pot do sodobnega priseljevanja v Nemčijo, začenši s prelomnim letom 1973. Takrat je Nemčija ustavila ekonomske migracije iz držav, s katerimi je prej podpisovala meddržavne pogodbe o zaposlovanju in socialnem varstvu delavk – z Italijo leta 1955, s Španijo in Grčijo 1960, s Turčijo 1961, z Marokom 1963, s Portugalsko, s Tunizijo 1965, z Jugoslavijo 1968 –, in za nekaj let dovolila le še združevanje družin. Muzej se zaključuje z zbirko o sodobnih begunskih migracijah v Nemčijo. V muzejski knjigarni v Bremerhavnu sem si kupila knjige o otrocih begunskih v 21. stoletju, leposlovne in poučne, napisane za otroke (in odrasle): nemško-arabsko *Bestimmt wird alles gut* (2016; Zagotovo bo vse še dobro) Kirsten Boie; *Wenn Menschen flüchten: Gründe, Fakten, Erlebnisberichte* (2016; Ko ljudje bežijo: razlogi, dejstva, izkušnje); *Djadi, Flüchtlingsjunge* (2017; Djadi, begunski deček) Petra Härtlinga.

Stalno razstavo *Muzej migracij* pod eno streho bi potrebovali, da nam ponudi čim bolj celostno in raznoliko zgodovino izseljevanja in preseljevanja ter da bi nas usmerjala na že obstoječe stalne muzejske zbirke v drugih krajih po Sloveniji, če bi nas določena tema zanimala globlje (npr. aleksandrinke v Prvačini, slamnkarice v Domžalah). V *Muzej migracij* bi uvrstili mnoge občasne (projektne) razstave, ki že segajo do nas s svojimi zgodbami za določen čas in nekaj časa gostujejo naokoli – *Podobe enakosti* (2015, 2016) v Atriju ZRC, Slovenskem etnografskem muzeju; *Pot domov* (2015, 2016) v Muzeju novejšje zgodovine in še sedemnajstih muzejih po Sloveniji; *Od pisem do Facebooka* v Knjižnici Kranj, na Cekinovem gradu v Celju (2019); *Čutim Slovenijo, čutim Celje* (2019) v Muzeju novejšje zgodovine Celje itd. –, da te razstave, v katere je bilo vložena ogromno truda in raziskovanja, ne bi izginile neznano kam.

Premalo se zavedamo, da so v primeru ekonomskih migracij, ko prihaja do večjega (nadzorovanega, spodbujanega) preseljevanja, ki služi gospodarskim interesom, v ozadju meddržavne pogodbe. V eni državi potreba po t. i. delovni sili, na drugi strani država, ki lahko ponudi presežek določenega strokovnega kadra, pa naj gre za delovne roke (ki se jih lahko tudi dodatno usposobi za določen manjkajoči profil) ali za visoko izobražene, ozko specializirane možgane. Še vedno je tako. Slovenija ima podpisane pogodbe o zaposlovanju in socialnem varstvu delavk z mnogimi državami, tudi z Bosno in Hercegovino (od leta 2012, veljavno od 2013) in s Srbijo (od leta 2019).

Del *Muzeja migracij*, ki bi imel pod eno streho tako slovensko izseljevanje kot priseljevanje – z dejstvi in življenjskimi zgodbami, z dragocenimi osebnimi predmeti –, bi bila tudi razstava knjig, v katerih med platnicami za vedno živijo ljudje, ki so se želeli ali morali preseliti iz Slovenije in v Slovenijo. Mednje bi poleg že omenjenih uvrstila tudi knjigo Noaha Charneyja, ki nas v *Slovenologiji* (2017) prepričuje, da živimo v najboljši deželi na svetu. V tej zbirki esejev se čudim marsičemu, čemur se Noah Charney čudi v Sloveniji, vsekakor pa je to krasna zbirka družbeno-kulturnih razlik in nenapisanih družbenih pravil oziroma pasti, s katerimi se na večletni poti vključevanja soočajo priseljenke, na primer:

Dokler se nisem preselil sem, nisem še nikoli videl barvnih nagrobnih sveč, ki so osupljivo lepe. Preden sem spoznal, čemu so namenjene, sem jih nekaj za darilo kupil mami (vijolično ima v dnevni sobi). Poleg tega sem jih uporabljal tudi kot dekoracijo v svojem prvem tukajšnjem stanovanju – predstavljajte si, kaj si je mislila žena, ko je na začetku najinega razmerja prišla na obisk, sam pa sem za bolj romantično vzdušje v sobi prižgal nagrobne sveče (Charney, 2017: 64).

Izjemno muzejsko razstavo – z jedrnato pojasnjenimi družbeno-političnimi okoliščinami, ki so spodbudile množične migracije, in z življenjskimi zgodbami, ki jih poleg fotografij oživljajo dragocenimi osebni predmeti – sem si ogledala v Parizu, v Narodnem muzeju zgodovine priseljevanja (Musée national de l'histoire de l'immigration) v palači Porte Dorée. Migracijske poti ljudi, osebe in predmeti so predstavljeni v knjigi *Guide de la Galerie des dons* (2014), ki spremlja razstavo. Toda naslavlja samó priseljevanje, izseljevanja in kolonizacije ne; o slednji pričata palača sama in tropski akvarij, odprt leta 1931 z namenom, da predstavi živali in rastlinstvo v (nekdanjih) francoskih kolonijah (!). Začetno osuplost nad dejstvom, da so muzej priseljevanja umestili v stavbo, ki je s svojo arhitekturo slavila kolonializem, in nad akvarij, je zamenjal premislek: arhitekturni biser z akvarijem preizprašuje tudi (tabuizirano) kolonizacijo in njene vplive, predvsem pa v muzej, ki ima pod isto streho tudi akvarij, kavarno in knjigarno, privablja odrasle in otroke.

Kaj pa otroci v slovenskem *Muzeju migracij*? Seveda! V knjigah – pa ne le v mladinskih romanih, ampak tudi v slikanicah in stripih, ki jih v tem prispevku ne omenjam, slovenskih in prevedenih v slovenščino – in s svojimi življenjskimi zgodbami. To bi bilo nekaj edinstvenega: da bi v fokus življenjskih zgodb na enem od oddelkov *Muzeja migracij* postavili otroka,

da bi presegli pogled na otroka s perspektive odrasle osebe. Seveda bi bila potrebna dovoljenja mater ali skrbnic, ampak to se da urediti. Za spremembo bi bilo dobro prisluhniti, saj obstaja pomembna razlika med tem, kaj mislimo odrasli, da bi bilo dobro za otroka – in kaj o tem menijo otroci sami. Kajti vedno znova, kot da se ne bi spet in spet ponavljalo, smo na začetku:

Otročiči in najstniki, stari starši in prastari starši. Govorili so kitajsko in špansko, jezik yoruba in francosko kreolščino. Jedli so *tamales* in *pani puri*, *dim sum* in *fufu* in tople sendviče s sirom.

Raznoliki jeziki, raznolike jedi, raznoliki običaji. To je naša soseska: divja in prepletana in pisana. Kot najboljši tip vrta.

Pred nekaj meseci je modro hiško najela nova družina, Samarina družina. Prišli so iz daljne dežele. Njihove navade so bile neznane. Njihove besede so prinašale nove melodije.

Zgolj še ena rastlina, presajena v naš kaotični vrt, je bila to, tako je bilo videti.

Le da se je tokrat nekaj spremenilo. V zraku je viselo nelagodje. Starši iz zelene hiške niso hoteli sprejeti nove družine. V začetku je prišlo do vljudnih naklonov glave pri odraslih, nato so celo ti izginili. [...] Dvesto šestnajst letnic, pa ljudi še zmeraj ne razumem.

Naša soseska je prijazno sprejela mnoge družine, ki so se priselile iz oddaljenih krajev. Kaj je bilo tokrat drugače? (Applegate, 2019: 50–51).

Priseljenke in izseljenke so z nami in okoli nas. V knjigah, v vsakdanu, vpetem v migracijske procese, in v muzejih. Otroci in odrasli. Nič novega se nam ne dogaja. Me smo druge in druge so pri nas. Vedno smo se selile, se selimo in se bomo selile. Vsaj nekatere. Pa to je prekrasno. Pogumno. Težko. Barvito. Človeško.

Dr. Marijanca Ajša Vižintin je koordinatorica projekta *Le z drugimi smo* na ZRC SAZU, na Inštitutu za slovensko izseljenstvo in migracije, zaposlena je tudi na Univerzi v Novi Gorici, na Fakulteti za humanistiko. Zapisano je njeno osebno mnenje.